

Lanczendorfer Zsuzsanna: Szellemi kulturális örökségünk egy győri kékfestő család munkásságán keresztül (I. rész)

Bevezetés

Mint pedagógust és néprajzost is mindig érdekelték a népi mesterségek, kézműves technikák. Első munkahelyemen, a győri Gyermekek Házában gyakran szerveztem néptáncoktatóként játszóházakat, népi mesterség bemutatókat, ahol megismerkedtem híres népművészekkel, különböző kézműves technikákkal. Egyetemünkön ma is tanítok elméletben és gyakorlatban is népi kismesterségeket. Örömmel mondhatom, hogy tanító és gyógypedagógus hallgatóink szívesen nemezelnek, csuhéznak, fűzik a gyöngyöt, vagy „pingálják” húsvétra a tojást. A kékfestés is mindig érdekelt, hallgatóinkkal gyakran látogatjuk meg a Győri Kékfestő Műhelyt, ahol megismerkedhetnek ezzel a szép mesterséggel, sőt ki is próbálhatják ennek technikáját. Témaválasztásomat ez inspirálta, valamint az, hogy a „Kékfestés hagyományát” elismerték megyei és nemzetközi szinten is. Tanulmányom elkészítésében segítségemre volt Tóth Ildikó és családja, akik „beavattak” a családi történeteikbe, megmutatták tárgyi emlékeiket, és bemutatták mesterségbeli tudásukat, és annak jelenkori, recens átadási lehetőségeit, módjait.

A kékfestés, mint érték

Interjú alanyom, Tóth Ildikó a mai kékfestő technikát így határozta meg: *„A kékfestés egy speciális textilfestési eljárás: Nagyobb mértékben a 18. században terjedt el. Két fő munkafázisa van: fedőanyag (ún. pap) felvitele a textil felületére nyomóformák (dúcok) segítségével. Színezés indigócsávéban földbe süllyesztett festőmedencében (kipában) vagy kádban indatrén csávéban.”*
[\[1\]](#)

2003-ban fogadta el az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) a Szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezményt. Célkitűzése: a szellemi kulturális örökség megőrzése, az érintett közösségek szellemi örökségének tiszteletben tartása, az örökség jelentőségének tudatosítása helyi, nemzeti és nemzetközi szinten (Csonka-Takács 2013).

Örömkre az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság Szellemi Kulturális Örökség Szakbizottságának javaslata alapján a magyarországi kékfestés hagyományának felvétele a Nemzeti Jegyzékbe 2015-ben be-

2018-ban pedig öt ország,^[2] – köztük Magyarország – javaslatára az említett tradicionális mesterséget elismerték és felvették az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Listájára. Szép példája

volt ez a különböző nemzetek összefogásának is, hisz Ausztria, Csehország, Magyarország, Németország és Szlovákia közösen nyújtotta be a jelölést. Megjegyzem hazánk immár második alkalommal vett részt közös felterjesztésben, ugyanis a solymászatot, mint élő emberi örökséget 18 országgal közösen nyújtottuk be. A „Kékfestés hagyománya” az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listájára történt felkerülését igazoló dokumentum ünnepélyes kihirdetésére és átadására 2019. február 12-én, a pápai Gróf Esterházy Károly Múzeum Kékfestő Múzeumában került sor. A felvételt igazoló UNESCO-dokumentumot az ünnepségen dr. Csonka-Takács Eszter, a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság igazgatója adta át a magyarországi kékfestő műhelyek számára. Emellett elismerésben részesült a pápai Kékfestő Múzeum és a magyarországi kékfestés hagyományainak ápolásáért végzett tevékenységéért dr. Domonkos Ottó néprajzkutató, a téma kiváló szakértője.

3. kép: Az UNESCO tanúsítvány átvétele a pápai kékfestő Múzeumban.
A kékfestők mellett a kép jobb oldalán látható dr. Domonkos Ottó és jobbról az ötödik Tóth Ildikó.

Fotó: Farkas- Mohi Balázs, Pápa, 2019. 02. 12.

Magyarországon jelenleg hat kékfestő műhely működik a bácsalmási, a győri, a nagynyárádi, a szombathelyi, a tiszakécskei, és a tolnai műhely. Ezek közül két műhellyel és mesterével találkoztam személyesen. 2019-ben sikerült ellátogatnom Tiszakécskére Kovács Miklós Kossuth-díjas kékfestő műhelyébe.^[3] A másik mestert, Tóth Ildikót, aki a „Kékfestés hagyománya” elem kidolgozásában is részt vett, örömmel régóta ismerem és barátomnak tekinthetem. Dely Mária balladakutatásom során derült ki, hogy rokonom is.^[4] Megyénkben, sőt a régióban egyedül most már csak ő és családja foglalkozik a kékfestéssel.

Győri kékfestők

Ahogy Domonkos Ottó a téma kiváló kutatója írta: „Az európai textilnyomás történetének – benne a kékfestésnek is – könyvtárnyi irodalma van...” (Domonkos 1981:7). Témaválasztásomat az is indokolta, hogy a győri festő családról – egy kivétellel – nem írtak bővebben. Bakó Ferenc 1998-ban a győri műhelyt megalapító Éhling Péter mestertől közölt egy interjút. (Bakó 1998: 161- 171).

„A textilnyomás első hiteles gyakorlatáról 1695-ből van hírünk.” (Domonkos 1981: 13). Győr város tanácsjegyzőkönyvében szerepel kétvászonynyomtató neve: „Balogh Györgi”, és „Fabian Mihály.” A Győr igényeit kielégítő vászonnyomók megtelepedésére tehát már ebből az időből van adatunk.

A »kékfestő« kifejezés első írott magyar említése 1770-ből való” (Domonkos 1981:27), mégpedig egy pápai panaszos levelében olvasható. A XVIII. század közepére már minden városban, így Győrben is volt festőmester és elindulhatott a kelmefestés újabb eljárása, a rezervnyomású kékfestés.^[5] Ehhez a hagyományos csülleng alkalmazásából át kellett térni a szintartóbb, jobb hatásfokú indigó alkalmazására és a hideg indigócsávás eljárásra. A mesterlegények vándorlásai is segítették az új eljárások megismerését. „Régen, amikor nem indigóval, hanem festőcsüllenggel festettek, emberi vizeletet használtak hozzá. A vizeletet összegyűjtötték kő tartályokba. De csak a nem ivarérett vizelet jó. Ezzel hívták elő a szint.” – meséli Ildikó. Az indigót mivel a kezdetekben

kevésbé ismerték „ördögi festéknek” „Teufelsaugé”-nak nevezték. Ahogy Domokos Ottó írja könyvében, megyénkből, a soproni Kistler Jakab festőmester családi krónikájából van adat az új eljárásról XVIII. század 70-es éveiből.^[6] A győri festők jelenlétéről árulkodik, hogy „1831-ben a város tanácsa a festőkről utcát nevezett el. Itt dolgoztak a híres posztó-és kelmefestők.” Domonkos Ottó azt is említi, hogy: „Győrött, Veszprémben, Szegeden, Kecskeméten is van Festő utca, hiszen e helyeken mindig működött festő.” (Domonkos 1981: 40). Ezt Ildikó is megerősítette: „Festő utca 12-ben lakott dédpapa, Mészáros nevű festővel társviszonyba dolgozott. Csodaszép árkádos ház volt régen. Az egyik kipa alján olvasható a dátum: 1854, tehát már akkor volt festés.” A kelmefestőknek nagy számára utalhat az is, hogy még lapjuk is volt (Magyar Kelmefestő Ujság 1909-1913, Kelmefestő Ujság (1934-1944)^[7] amely az Éhling családnak is járt. A család tulajdonában található még egy 1933-ban kiadott példány. Megjegyzem, az 1934-től megjelenő szaklapnál a kékfestő szó már nem szerepel a címben.

5. kép: Kelmefestő Ujság (1934-1944)

6. kép: A család tulajdonában lévő 1933-as lap. Jól láthatók a címerek és a kékfestés folyamata

KELMEFESTŐ UJSÁG

KÉPESITETT KELMEFESTŐ ÉS VEGYTISZTÍTÓ MESTEREK
ORSZÁGOS EGYESÜLETÉNEK HIVATALOS LAPJA

◉ A BUDAPESTI HELME-, FONALFESTŐK ÉS VEGYTISZTÍTÓK IPARTESTÜLETÉNEK HIVATALOS LAPJA ◉

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest VIII, Nagytemplom u. 11
Telefon: J. 35-8-81
Megjelenik havonta

Felelős szerkesztő és kiadó:
HEGEDŰS IMRE

Hirdetések ügyében felvilágosítás:
Budapest, VIII, Hunyadi u. 43.
Telefon: 43-6-79
Merkantil-nyomda

Laptulajdonos: a KÉPESITETT KELMEFESTŐ- ÉS VEGYTISZTÍTÓ MESTEREK ORSZ. EGYESÜLETE
Előfizetési díj évi 10 pengő. Segédeknek évi 6 pengő. — Egyesületi tagok a lapot tagsági díjuk fejében kapják.

Az Újvárosban^[8] lévő utcát tehát az itt élt és dolgozott festő mesterekről nevezték el Festő utcának. „Korábban a zajos, bűdös mesterségeket kirakták a külvárosi részbe. Mint kelmefestőket, tímárokat, szegkovácsokat.” Ildikó még az utca elején ma is látható oroszlán formájú követ is megmutatta. „Ha a Festő utcába bemegyünk, egyik kőoroszlán még látható a Puntigám^[9] ház előtt. Ez egy határkő, kerékvető márványkő. Szokták felénk mondani a Puntigámon innen vagy túl. A túlön a Festő utcában a kézművesek, zenész cigányok laktak.” Sőt egy hiedelem történettel is gazdagodtam az interjú által: „A festők címer állata az oroszlán. A kékfestők címerében egy nagy kékfestő üst, festő bot és indigótörő van középen és két oldalt két oroszlán áll.^[10] A mesterek úgy vélték, hogy mivel címer állatuk, ezért az oroszlán megvédi őket minden bajtól. Győrben a Festő utca bejáratát egyik oldalon ma is egy kőoroszlán őrzi a Puntigám ház előtt. Ugye azt mondták a régi mesterek, hogy addig lesznek festők, addig nem hal ki ez a mesteriség, amíg oroszlán őrzi a Festő utcát.”

7., 8. kép: Kőoroszlán a győri Festő utca bejáratánál

Fotó: Lanczendorfer Zsuzsanna, Győr, 2020

Ebben az utcában tehát több festő család dolgozott. Bakó Ferencnek 1950-ben Éhling Péter Aschendorfer, Sáfrány és Potfai mesterek nevét említi. *„Potfai családnak hat háza is volt az utcában.”*^[11] Ildikó dédpapája gyakran mondogatta: *„Egy főstő sohase lehet szegény ember, de sokat is dolgozik érte.”*^[12] Hozzátenném, annak ellenére, hogy kéket festeni (*Blaumachen*) német megfelelője semmittevőt is jelent - tudtam meg Ildikó férjétől Gerencsér Zsolttól: *„Német kifejezés a Blaumachen (semmittevő).”*^[13] *Ez onnan származik, hogy amikor a kékfestésnél a kipába, a festőkútba leeresztjük a textilt, akkor 15 percig kell, hogy ott legyen, és utána fel kell húzni és legalább 15 percig várni kell, míg a levegőn oxidálódik. Ez idő alatt gyakorlatilag semmit sem lehet csinálni. Amikor a mester kiállt az ajtóba és megkérdezték tőle mit csinál, azt mondta: »Ich mache blau«, vagyis kéket csinálok és ez azt jelentette, most semmit, ráérek. Mai napig használják ezt a kifejezést és a kékfestésből származik.”*

Bakó Ferenc gyűjtésében - a kékfestés menetét ábrázoló kép említésekor - egy győri másik mester neve is szerepel: *„A képek, amelyek Schiffer hajdani győri kékfestő műhelyének falán lógtak, bádoglemezre festve a kékfestő munkát mutatják be úgy, amint ezeket Schiffer műhelyében egykor a mester és 28 segédje végezte.”* (Bakó 1998: 168). Tőle a már említett *„Aschendorf vette át a műhelyt a Festő utca 1-ben, akinek az unokája a híres író, esztéta Hamvas Béla volt.”*^[14]

Az idők folyamán a kékfestők száma egyre csökkent: *„Míg 1890-ben 414, addig 1940 körül már csak 70 önálló műhely dolgozott az országban.”* (Domonkos 1991: 388). A trianoni békediktátum sem kedvezett ennek a mesterségnek. Több műhely veszítette el piacait, vásári körzetét. Ez a győri mesterekre is igaz. Ahogy Ildikó meséli: *„A mesterség fénykorában a II. világháborúig minden évben Budapesten tartották a festők éves összejöveteleiket. 1945-ös évből családunk őriz erről egy fényképet.”*

9. kép: Kékfestő találkozó. Budapest, 1945.

Itt még mindhárom győri kékfestő család szerepel, bal oldalt Éhling Péter három lányával (a 7 éves kislány Tóth Ildikó édesanyja, Tóth Józsefné).

Szemben ülnek velük özv. Romanekné, és fia Róka József, valamint Berecz Péter kékfestő.

Forrás: Győri Kékfestő Műhely honlapja

Bakó Ferenc a győri kékfestőkre vonatkozóan leírja, hogy az 1946-os közlemény szerint Győrött a kékfestők kimaradtak a nyilvántartásból és ennek okát abban látja, hogy feltehetően a kelmefestők és vegytisztítók közé sorolták őket, valószínűleg azért, mert a szakma leágazóban volt. „*Dédnagyapapa 1954-ben beadta a győri Xantus Múzeumba mintafáinak nagy részét, néhányat tartott csak meg és főleg a textilfestésre állt át a család. Oka az volt, hogy beindult a gyári termelés, az asszonyok kivetkőztek, a svábokat is, akik hordták a kékfestő ruhákat kitelepítették.*” [15] 1963-ban Bakó Ferencnek Grábits Frigyes szabómester három kékfestőt sorolt fel Győrben: „Ehling Péter és Berec Péter 80 éven felüliek, valamint Róka nevű fiatalabb „kelmefestő.” (Bakó 1998: 162). „*Rókaék Trianon után kerülnek Győrbe, eredeti nevük Romanek volt.*” – tudtam meg Zsolttól.

10.; 11. kép: Róka (Romanek) család festőműhelye a győri Festő utcában

Az ajtón még látszik a monogram „VR” = Vitéz Róka

Fotó: Lanczendorfer Zsuzsanna, Győr, 2020

A 20. század második felétől a textilgyárak megszáporodása miatt kevés műhely tudott fennmaradni. Az 1970-es években számuk már a harmincat sem érte el, az 1990-es években pedig már csak tizenöt mester dolgozott ebben a szakmában. (Domonkos 1991: 391). A kivetkőzés a népviselet elhagyása nem kedvezett ennek a mesterségnek sem. A műhelyek megcsappantak, a kékfestés mégis századokon át élt tovább. Az indantrén bevezetése, jó tulajdonságai segítették a karton anyagokkal szembeni keresletet. Pozitívumként említhető, hogy 1962-ben Pápán Kékfestő Múzeum jött létre a Kluge-cég műhelye helyén, amelynek nagy szerepe volt a kékfestés, mint mesterség megőrzésében és megismertetésében.

Összegzés

Amint a szakirodalomból és az interjúkból is kiderült ez a régi szép mesterség Győrben – az első adat szerint – már a 17. század óta jelen volt. Több család (pl.: Aschendorfer, Balogh, Berecz, Éhling, Fabian, Potfai, Róka, Sáfrány, Schiffer) művelte ezt a szakmát, sok mesternek adott megélhetést. Néha a megmaradást a találékonyság is segítette: „A kelmefestéshez sok vízre volt szükség. Győrben ez adva volt. A Rábcát 1908 körül azonban elterelték, így több mester hagyta abba ezt a mesterséget. Dédnagyapám nem esett kétségbe, bevezette a vizet az utcába, így tovább tudta folytatni a mesterséget.”^[16]

A negatív történelmi folyamatok (háborúk, kitelepítés), az ipar fejlődése, az emberek ízlésének megváltozása ezt a mesterséget művelők számát is jelentősen csökkentette. Megyénkben, sőt régiókban most már csak Tóth Ildikó és családja foglalkozik a kétfestéssel. Az értékőrző tevékenységükről, a családi mesterség továbbadásáról, az ismeretterjesztésben és a közművelődésben betöltött szerepükről a következő részben olvashatnak.

Interjúalanyok:

- Gerencsér Zsolt szül.: Győr, 1969. (Népművészet Ifjú Mestere)
- Tóth Ildikó szül.: Győr, 1962. (Népművészet Mestere)

Felhasznált irodalom:

- Bakó Ferenc (1998): Adatok a győri múzeum kétfestő gyűjteményéhez. In: Szende Katalin – Kücsán József (szerk.): „Isten áldja a tisztas ipart.” Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére. Sopron, A Soproni Múzeum kiadványai 3. 161- 171. p.
- Domonkos Ottó (1981): A magyarországi kétfestés. Corvina Kiadó. Budapest.
- Domonkos Ottó (1987): Kétfestő, főtő. In: Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. 3. Budapest, 118-120. p.
- Domonkos Ottó (1991): Kétfestés. In: Domonkos Ottó (főszerk.): Kézművesség. Magyar Néprajz III. Budapest, 386-391. p.
- Csonka-Takács Eszter (szerk.): A Szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzéke és a jó megőrzési gyakorlatok. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2013.
- O. Nagy Gábor (1982): Magyar szólások és közmondások. Gondolat Kiadó. Budapest
- Tajti Erzsébet (2009): A kécskei kétfestő család. Tiszakécskei Honismereti Kör, Tiszakécske

Internetes hivatkozás:

- www.gyorikekfesto.hu 08_open letöltés: 2020. 08. 10. <http://www.gymsmo.hu/cikk/megyei-ertektar-megyerikumok.html> letöltés: 2020. 08. 10.
- Magyar Kelmefestő Ujság 1909-1913. Kelme, - kék, - fonálfestők, vegyi tisztítók és fehérítők lapja. A Magyarországi Kelmefestő és Vegytisztító Munkások és Munkásnők Egyesületének vasárnaponként megjelenő hivatalos közlönye. Forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BME_MagyarKelmefestoUjsag/ letöltés: 2020. 08. 13.
- Képesített Kelmefestő és Vegytisztító Mesterek Országos Egyesületének és a Budapesti Kelme-, Fonálfestők és Vegytisztítók Ipartestületének hivatalos lapja. (1934-1944) Forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BME_KelmefestoUjsag/ letöltés: 2020. 08. 13.

[1] Az interjúk szövegeit dőlt betűtípussal jelölöm.

[2]A Blaudruck/Modrotisk/Kékfestés/Modrotlač, rezerv eljárású dúcnyomás és indigó textilfestés Európában című multinacionális felterjesztést a 24- tagú Kormányközi Bizottság 2018. november 28-án Mauritius fővárosában vitatta meg, és egyhangú támogatással felvette Az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listájára.

[3] Kovács Miklós mester műhelye pár kilométerre van a Lakitelek Népfőiskolától. Köszönet Tajti Erzsébet tanárnőnek, helytörténeti kutatónak és a [Nemzeti Művelődési Intézet Győr- Moson- Sopron Megyei Igazgatóság](#) vezetőjének, Szűcs Péternek, hogy segítettek abban, hogy megismerhettem a mestert!

[4] Dely Mária balladája 2015-ben került fel a Győr-Moson- Sopron Megyei Értéktárba. Megjegyzem a balladahősnő rokonom volt.

[5] „A 18. században az ún. Porcellan Druck, a keleti kék-fehér mintás porcelánok színhatását utánzó reservenyomást jelölő szakkifejezés a kékfestésre vonatkozott.” Domonkos 1991: 387.

[6]Megjegyzem, hogy ha nem kellően higítottak, akkor szétmarhatta a vásznat a kénsav. Domonkos 1981: 24.

[7]Magyar Kelmefestő Ujság (1909-1913). Kelme,- kék,- fonálfestők, vegyi tisztítók és fehérítők lapja. A Magyarországi Kelmefestő és Vegytisztító Munkások és Munkásnők Egyesületének vasárnaponként megjelenő hivatalos közlönye.

Forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BME_MagyarKelmefestoUjsag/letöltés: 2020. 08. 13.

valamint, Kelmefestő Ujság (1934-1944). Képesített Kelmefestő és Vegytisztító Mesterek Országos Egyesületének és a Budapesti Kelme-, Fonálfestők és Vegytisztítók Ipartestületének hivatalos lapja. Forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BME_KelmefestoUjsag/letöltés: 2020. 08. 13.

[8]Győr egyik része.

[9] Egy kereskedő család neve.

[10] Lásd 6. kép! Ez jól látható az 1933-as Kelmefestő Ujság címlapjának a közepén.

[11] Domonkos Ottó egyetlen győri kékfestő adatközlőt említ, Róka Lászlót. Domonkos 1981: 97.

[12]„A festő fekete kézzel fehér pénzt keres = jövedelmező foglalkozás a kelmefestés.” Lásd: O. Nagy 1982: 212.

[13] Szó szerint kékíteni, kéket csinálni, de berúgni, munkából lógni jelentéssel is bír.

[14] Tóth Ildikó.

[15] Tóth Ildikó. Az Éhling nevet a közlések szerint írom. pl.: Bakó Ferenc Ehlingnek írta tanulmányában.

[16] Tóth Ildikó.